

FERİDÎ VE HÂFİZ DİVÂNI'NIN MANZUM TERCÜMESİ

Emrullah YAKUT¹

Öz

Klasik Türk Edebiyatında manzum tercümeleler mühim bir yer ve dikkate değer yekûn tutar. Ancak mesnevî gibi olay merkezli edebî metinlerin aksine, bir divanın tamamının manzum olarak tercümesi çok rastlanan bir durum değildir. XVIII. yüzyılda yaşadığı düşünölen Ferîdî, Hâfız Dîvânı'nın tamamını manzum olarak tercüme etmiş bir isimdir. Ferîdî'nin, bu müstesna eserini oluştururken Sürûrî, Şem'î ve Sûdî'nin Hâfız Dîvânı şerhlerinden de istifade ettiğı anlaşılmaktadır. Ferîdî'nin yaptığı manzum tercümenin çeviri işlemleri bakımından incelendiğı bu çalışma Hâfız gibi bir söz ustasının titizlikle kurduğı anlam ve hayal dünyası ile ortaya çıkan tercüme arasında bir mukayese yapma imkânını sağlamayı amaçlamaktadır. Yapılan şiir çevirisini betimlerken, şiirin nasıl çevrilmesi gerektiğı meselesine katkı sunabileceğı ümidindeyiz.

Anahtar Kelime: Ferîdî, manzum tercüme, Hâfız Dîvânı, şiir çevirisi, çeviri işlemleri.

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, emrullahyakut@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1268-1806

FERÎDÎ AND VERSE TRANSLATION OF THE DIVAN OF HAFEZ

Abstract

In Classical Turkish Literature, verse translations occupy an important place and a remarkable sum. However, unlike event-centered literary texts such as masnavi, it is not very common to translate an entire divan in verse. Ferîdî, who is probably thought to have lived in the 18th century, is a name who translated the entire Hâfız Dîvân in verse. It is understood that Ferîdî also benefited from the annotations of The Divan of Hâfız by Sürûrî, Şem'î and Sûdî while creating this exceptional work. This study, in which Ferîdî's verse translation is examined in terms of translation processes, aims to provide the opportunity to make a comparison between the meaning and imagination created by a master of words like Hâfız and the resulting translation. While describing the translation of the poem, we hope that it can contribute to the issue of how the poem should be translated.

Keywords: Ferîdî, verse translation, Divan of Hafez, poetry translation, translation processes.

GİRİŞ

Tercümenin sadakati ve hatta yapılabirliği her zaman sorgulanagelmiştir. Kutsal metinlerin ve edebî eserlerin, bilhassa şiirin çevirilebilirliği konusunda söylenelere bakıldığında daha karamsar bir tablo söz konusudur. Muhteva ve şeklin mükemmel bir uyumunu ihtiva eden klasik şiirin tercümesinin ise daha müşkül olacağı şüphesizdir. Belki de bu yüzden edebiyat tarihimizde manzum divan tercümesine çok az tesadüf edilmektedir.

Fars edebiyatının en önemli şaheserlerinden biri olan ve Osmanlı sahasında asırlar boyunca büyük ilgi gören Hâfız Dîvânı'nın birçok şerhi, yakın dönemlerde ise tercümeleri yapılmıştır. Bunlar arasında Ferîdî'nin (18. yy?) tercümesi, vezin muhafaza edilmek suretiyle tüm divanın manzum bir çevirisi olması hasebiyle Türkçede bilinen ilk ve tek örnektir.

Çalışmada Ferîdî ve eseri hakkında ulaşılan veriler sunulduktan sonra, kaynak metin ile tercüme arasında mukayese yapılmakta, çeviri işlemleri ve kararları tespit edilerek çeviri süreci betimlenmeye çalışılmaktadır.

1. HÂFIZ-I ŞÎRÂZÎ'NİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ÖNEMİ VE YANSIMALARI

Hâfız Dîvânı; *Mesnevî* ve *Gülistân*'dan sonra Türkiye'de en çok okunan Farsça metinlerden biridir (Yazıcı, 1997, s. 105). Hâfız'ın klasik Türk şiirinde her zaman ayrıcalıklı bir yeri olmuş, şiirlerine birçok nazireler, tahmisler yazılmış, Nef'î gibi büyük şairler kendilerini onunla kıyaslamışlardır. Köprülü'ye göre Sa'dî'nin yanı sıra Hâfız'ın tesiri saz şairlerine bile sirayet etmiştir (Köprülü, 1966, s. 176-177). Osmanlı şairlerinin Fars şiirine karşı bu teveccühü, kendi şiir zevkini ve anlayışını bu şiirde bulmasıyla ilişkilendirilmektedir. Zira Farsça klasik şiirin teşekkülü merhalesinde Türk hükümdarlarının ve şairlerinin büyük katkısı bulunmaktadır (Kartal, 2006, s. 28-32).

Farsçayı öğretip belletmek, şiir tekniğini ve estetik bilgiyi iletmek için okutulan *Hâfiz Dîvânı*'na birçok şerhler yapılmıştır. Bunlardan ilki Sürûrî (ö. 969/1562), ikincisi Şem'î (ö. 1011/1602) ve üçüncüsü Sûdî'nin (ö. 1006/1599) şerhidir.² Geç dönemde ise Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1244/1828) tarafından şiirler tasavvufî bir anlayışla şerh edilmiştir.³ Tezkirelerde şârih Mustafa Şem'î hakkındaki bilgilerin, çoğu zaman Prizrenli şair Şem'î ile karıştırıldığı görülmektedir (Karavelioğlu, 2005, s. 32). Ayrıca Bazı tezkire yazarlarıyla Sûdî; Sürûrî'nin şerhini eleştirmiş, Sürûrî'yi Farsçanın inceliklerini yeterince bilmemekle suçlamışlardır (Olgun, 1978, s. 119-120; Şafak, 2012, s. 53). Gölpınarlı (2011, s. xxxiii) Şem'î ve Konyalı Mehmed Vehbî şerhlerini tasavvufî bakış açıları sebebiyle eleştirir. Ona göre Konyalı Mehmed Vehbî'nin şerhi “baştan başa, saçma, zoraki ve gülünç tevillerle dolu”dur. Diğer yandan Gölpınarlı'nın, şerhini “en mükemmel” olarak tavsif ettiği Sûdî de Hâfiz'in tasavvufî mahiyetini yok saymaz, tam aksine onun şiirini “sırf irfan” olarak niteler (Arı, 2016, s. 102-103).

Hâfiz'in divanından başka, sadece bazı beyit veya gazellerine yapılmış şerhler de vardır. Celaleddin Devvânî'nin (ö. 908/1502) bir beyit ve gazel için yaptığı şerh, İbn Kemâl Paşa'nın (ö. 940/1534) aynı beyit için yaptığı şerh ve 16. yüzyıl şairlerinden olan İbrahim Cevrî Çelebi'nin (ö. 1065/1654) Hâfiz divanındaki ilk gazel için yaptığı şerh bunlar arasında sayılabilir (Şafak, 2012, s. 54).

²**Sürûrî'nin Hâfiz Divanı Şerhi üzerine yapılan tezler:** Atilla, Mustafa (2019). *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz (İnceleme-metin-sözlük)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi SBE; Çelik, Ahmet Faruk (1996). *Sürûrî'nin Hâfiz Divanı Şerhi'nin İncelenmesi* [Yayımlanmamış YLT]. Selçuk Üniversitesi SBE.; Oğuz, Meral (1998). *Sürûrî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz'ı* [Yayımlanmamış YLT]. Ege Üniversitesi SBE.

Şem'î'nin Hâfiz Divanı Şerhi üzerine yapılan tezler: Soleimanzadeshekarab, Naser (2019). *Şem'î Şem'ullâh ve şerh-i Dîvân-ı Hâfiz* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi SBE; Şahin, Elif Beyza (2015). *Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz'i: İnceleme - metin - sözlük* [Yayımlanmamış YLT]. Fatih Üniversitesi SBE.

Sûdî'nin Hâfiz Divanı Şerhi üzerine yapılan tezler: Kaya, İbrahim (2008). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz (Sûdî): Kelimeler-remizler-kavramlar* [Doktora Tezi]; Şimşek, Adnan (2004). *Sûdî'nin Şer-i Divân-ı Hâfiz'inin I. cildinde klâsik Türk edebiyatı ile ilgili kavramlar* [Yayımlanmamış YLT]. Kırıkkale Üniversitesi SBE; Arslan, Hacer (2004). *Sûdî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfiz'inin II. cildinde klâsik Türk edebiyatı ile ilgili kavramlar* [Yayımlanmamış YLT]. Kırıkkale Üniversitesi SBE; Yaman, Ahmet (2004). *Sûdî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfiz'inin III. cildinde klâsik Türk edebiyatı ile ilgili kavramlar* [Yayımlanmamış YLT]. Kırıkkale Üniversitesi SBE; Özer, Sibel (2007). *Sûdî-i Bosnavî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz'inin bilgi dökümü ve ispata dayandırılması* [Yayımlanmamış YLT]. İstanbul Üniversitesi SBE.

³**Konyalı Mehmed Vehbî'nin Hâfiz Divanı Şerhi üzerine yapılan tezler:** Arı, O. S. (2016). *Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divanı Şerhi'nde Tasavvufî Unsurlar* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi SBE; Ayar, Mehmet Taha (2007). *Hâfiz-ı Şirazî'nin bazı gazellerine şerh tekniği açısından Sûdî ve Konevi'nin yaklaşım tarzları* [Yayımlanmamış YLT]. İstanbul Üniversitesi SBE.

Şerhlerin dışında özellikle Cumhuriyet sonrasında eserin tercümeleri dikkat çekmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan *Hâfız Dîvânı*'nın mensur çevirisi (1944) yakın zamana kadar eserin Türkçeye ilk çevirisi olarak bilinmekteydi. Ancak yeni veriler ışığında Türkçeye yapılan ilk çevirinin Ferîdî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Ferîdî bütün divanı aruz vezniyle manzum⁴ olarak tercüme etmiştir ve bu yönüyle bugün dahi bilinen tek örnektir. Rüştü Şardağ, 1970 yılında *Hâfız Dîvânı*'ndan seçtiği 50 gazeli aruz vezniyle Türkçeye aktarmıştır. Buna ilaveten 2011 yılında Mehmet Kanar ve 2013 yılında Hicabi Kırlangıç, 2021 yılında İsmail Söylemez tarafından eserin yeni çevirileri yapılmıştır. Bu durum Hâfız'a olan ilginin hâlâ devam ettiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir.

Kanar'ın çevirisinde metnin Farsçası da Latin harflerine aktarılarak verilmiştir. Kanar ve Kırlangıç'ın çevirisinde⁵, her beyitte olmasa da kafiye ve redifler kullanılarak şiirin şekli yapısı tercümeyle kısmen yansıtılmak istenmiştir. Diğer yandan bahsi geçen üç tercümede (Kanar, Kırlangıç ve Söylemez⁶) aruz veya hece vezni yoktur. Kırlangıç'ın çevirisinin gerek kelime seçimi, gerekse söz dizimi ve söyleyiş olarak şiirselliğe daha yakın olduğu söylenebilir.

Muallim Naci (ö. 1893), Esad Dede (ö. 1911), Orhan Veli (ö. 1950), Tahirül-Mevlevî (ö. 1951) ve Yahya Kemal (ö. 1958) gibi isimler de Hâfız'ın gazellerinden seçtikleri bazı mısra ve beyitleri çevirmişlerdir (Atalay, 2015).

Türk divan şiirinin özellikle teşekkül aşamasında yazılmış bazı mısra ve beyitler vardır ki tercüme izlenimi verecek derecede Hâfız-ı Şîrâzî'nin şiirleriyle benzerlikler gösterir (Gölpınarlı 2006, s. xxii-xxxii). XIV. yüzyılda Şeyhî'nin bazı şiirlerinde bu tür örneklerle rastlanır. XV. Yüzyıla gelindiğinde Ahmet Paşa'da bu benzerliğin bir ölçüde değişmeye uğradığı söylenebilir (Yazıcı 1997, s. 105). XVI. yüzyılın en önemli şairlerinden Fuzûlî'nin şiirlerinde öteden beri Hâfız tesirinden bahsedilmişse de (Gölpınarlı 2006, s. xxviii) bu tesirin açıkça görüldüğü, hatta ilham kaynağı teşkil ettiği beyitlerinin sayısı çok sınırlıdır (Yazıcı 1997, s. 105). Gölpınarlı her ne kadar Fuzûlî ile Hâfız arasında benzerliklerden söz etse de Fuzûlî'nin orijinalliğini teslim eder.

⁴Manzûm: İpe dizilmiş, **vezinli söz**, şiir, mensûrun zıddı (Ferheng-i Fârisî-i Amîd, 1389, s. 982-983).

⁵Mehmet Kanar ve Hicabi Kırlangıç'ın tercümeleleriyle ilgili bir inceleme için bkz.: Sarı, O. (2013). Hafız Divan'ının İki Yeni Türkçe Tercümesi Dolayısıyla: Hafız Divanı'ndaki İlk Gazelin İlk Beytinin Türkçe Tercümesi Üzerine Bazı Notlar. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 407-416.

⁶İsmail Söylemez'in tercümesiyle ilgili değerlendirme yazısı için bkz.: Şafak, T. (2021). Hâfız Divanı'nın Yeni Bir Tercümesi Münasebetiyle. *Hece Dergisi*, 291, 124-127.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin klasik Türk şiirinde bir başka tezahürü olarak onun şiirlerine yapılan tanzirler gösterilebilir. Ahmed Paşa (ö. 1332), Bâkî (ö. 1600), Nedim (ö. 1730), Şeyh Gâlib (ö. 1799) Hâfız'ın şiirlerine nazire yazan önemli şairlerdendir. Bunların dışında XVI. yüzyılda bazı şairlerin Hâfız'ın bütün şiirlerini tanzir etmeye giriştiği görülür. Bu meyanda, Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (ö. 1550) Hâfız'ın 472 gazeline nazire yazmıştır. Hâfız'ın bütün şiirlerini tanzir eden Fazlî (ö. 970/1562) ve Ebülfazl Muhammed ibni İdris-i Defterî (ö. 980/1574) gibi şairlerden Gölpınarlı alaycı bir üslupla bahseder ve edebî bir değeri olmadığını iddia eder (Gölpınarlı 2006, s. xxxiv). Ancak Fazlî'nin eseri kaynaklarda bahsedilmesine rağmen henüz ele geçmemiştir (Atalay 2015, s. 27). Gelibolulu Âlî (ö. 1600) de Hâfız'ın 53 gazeline nazire yazmıştır. 20. yüzyılda Ali Fakrî Efendi'nin (ö. 1347/1928-9) şaire nazire yazmış olması Hâfız'a olan ilginin devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bâkî (ö. 1600), Lâmiî (ö. 938/1531), Nâbî (ö. 1712), Şeyh Gâlib (ö. 1799) gibi şairler Hâfız'ın gazellerine tahmis yazmışlardır. Beyânî (ö. 1555) şairin 300 gazeline, Süleymaniyeli Emin Yümnî (ö. 1924) bütün gazellerine tahmis yazmış ve bu eser 1339'da *Kitâb-ı Cezbe-i Işk* adıyla Matbaa-i Âmire tarafından basılmıştır. Nedim şairin bir gazeline tesdis, Ahmed Remzi Dede (ö. 1944) ise 3 gazele taştir yapmıştır (Atalay 2015).

Nef'î, Tâhirü'l-Mevlevî ve Yahya Kemal gibi isimlerin Hâfız-ı Şîrâzî'den sitayişle söz etmiş olmaları da bir başka dikkat edilmesi gereken husustur. Bütün bunların yanı sıra Ferîdî'nin eseri, Hâfız divanının manzum bir tercümesi olması hasebiyle ayrı bir ehemmiyeti haizdir.

2. FERÎDÎ

Eserin yazarı olan Ferîdî hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Çalışılan nüshalardaki birtakım tarih ve ifadelerden yola çıkılarak mütercimmin 18. yüzyılda yaşamış olduğu ileri sürülebilir. Fakat detaylı bir inceleme yapıldığında nüshalar üzerinde yer alan tarihlerin sıhhati ve neye tekabül ettiği hususunda bir belirsizlik olduğu görülmektedir.

Tenkitletli metnin teşkilinde yararlanılan nüshalardan B nüshası⁷ Nasuh bin Salih İzmirî, H nüshası⁸ İlhamî tarafından istinsah edilmiş, N nüshasının⁹ ise müstensihine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁷B nüshası: Dîvân-ı Hâfız Tercüme-i Manzûmesi, müst. Nasûh b. Sâlih İzmirî (1830), Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5673

⁸H nüshası: Tercüme-i Dîvân-ı Hazret-i Hâfız-ı Şîrâzî li-Ferîdî, müst. İlhamî? (1800), Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 992

H ve N nüshalarında “târîh-i ibtidâ-yı terceme” ibaresi altında bir beyit bulunmakta¹⁰, H nüshasında söz konusu beyitten yola çıkılarak ebced hesabıyla birtakım işlemler neticesinde 1182 (m. 1768) rakamına ulaşıldığı görülmektedir. Ancak yapılan incelemede bu hesabın yanlış olduğu anlaşılmış ve doğru rakamın 1215 (m. 1800) olması gerektiği tespit edilmiştir (Yakut,2019, s. 51-52).

Elde edilen 1215 rakamı H nüshasının bir diğer sayfasında “tekmîl-i nüsha” ibaresi altında aktarılan 1213-1215 (m. 1798-1800) tarihiyle mutabıktır. B nüshası ise bu iki nüshada belirtilen tarihten 30 yıl kadar sonra istinsah edilmiş daha yeni bir nüshadır. Bütün bu veriler çerçevesinde H ve N nüshalarında zikredilen 1215 tarihinin tercümenin başlangıç tarihi mi yoksa nüshanın yazımının bitiş tarihi mi olduğu hususunda kesin bir hükme varmak güçtür.

Tezkirelerde Ferîdî mahlasını kullanan üç ayrı isme rastlanmaktadır:

1) **Ferîdî** (ö. 941/1534): Üsküplüdür. Haraççı Hüsam ismiyle tanınır. Edirne Yeni İmaret Darü'l-Hadis'inde mütevellilik görevinde bulunmuştur. Mezarı Edirne'dedir (Sehi Bey, 2000, s. 180). Zati'yle karşılıklı hicivleşmeleri vardır (Âşık Çelebi, 1994, s. 647). Latifi tezkiresinde kendisinden “Bâyazîd Hân bendelerinden Ehrimen cinsinüñ nâzüklerinden” şeklinde söz edilir. Nükteli, söz ehli, nazik tabiatlı, hoş sözlü bir kimsedir (Latifi, 2000, s. 431).

Ferîdî'nin Hâfız Dîvânı tercümesinde yararlanılan şerhlerden Sûdî şerhi 1003/1594 tarihinde tamamlandığına göre (Kaya 2008, s. 32) Üsküplü Ferîdî (ö. 1534), söz konusu eserin mütercimi olamaz. Eserin hazırlanmasında yararlanılan diğer şerhlerden Sürûrî şerhi 966/1559 yılında (Çelik 1996, s. 9), Şem'î şerhi ise 981/1571 (Ünver, 1985, s. 251) yılında yazımı tamamlanmıştır. Üsküplü Ferîdî'nin vefatı bu üç şerhin yazımından çok daha önce gerçekleşmiştir.

2) **Ferîdî**: Tezkirelerde Kehhâl-zâde Ferîdî Efendi olarak anılmaktadır. *Tuhfe-i Nâilî* ve *Zübdetü'l-Eş'âr*'da kendisinden üç beyit nakledilmiştir. Bunun dışında bir bilgiye yer verilmemiştir (Tuman, 2001, s. II/770; Fâizî, t.y., s. 139a).

3) **Ferîdî** (ö. 1082/1672): Asıl adı Mehmed Veliyyüddin Efendi'dir (Tuman, 2001, s. 770; Safayi, 2005, s. 449; Süreyya, 1893, s. III/20; Mucib, 2002, s. 52). Kadılık vazifesinde bulunmuştur. 1082 yılında vefat etmiştir (Tuman, II/700; Safayi, s. 450). Naili tezkiresinde belirtildiğine göre *Sicill-i Osmanî*'deki 1092 tarihi yanlıştır (II/700).

⁹N nüshası: Dîvân-ı Hâfız Tercüme-i Manzûmesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T3032

¹⁰N, H: “Târîh-i ibtidâ-yı tercüme: Selîm üç Mustafa üç Ahmed üçdür / Birin al it hesâb târîhî kaçdır”

Nâmî mahlaslı bir İran elçisinin, onun bir gazeline yazdığı nazirenin serlevhasından Ferîdî'nin Erzurumlu olduğu ve bir dönem Tokat müftülüğü vazifesini icra ettiği anlaşılmaktadır (İbrahim, 2010, s. 4).

Erzurumlu Ferîdî'nin eserlerinden Farsça ve Arapçayı iyi bildiği anlaşılmaktadır. Divanında Farsça tahmis, gazel ve müfredler mevcuttur (İbrahim, 2010, s. 44). Şair, Farsça yazmış olduğu bir gazeline Câmî (ö.898/m.1492) ve Sâib'in (ö.1081/m.1671) izinden gittiğini söyler (İbrahim, 2010, s. 20). Ayrıca Câmî'nin bir gazeline tahmis yazmıştır (İbrahim, 2010, s. 23).

Şairin divanı dışında bir de Sa'dî Şirâzi'nin bazı beyitlerini şerh ettiği "*Zübdetü'l-Kelâm fi Husûli'l-Merâm*" adlı Arapça bir eseri bulunmaktadır. Mütercim şerh yaparken Farsça dilbilgisi kurallarını da Hâfız, Sâib ve Câmî gibi çeşitli şairlerin beyitleri üzerinden örneklerle açıklamaktadır (İbrahim, 2010, s. 56). Şair, Farsça kelime türetme ve birleştirme kurallarını örneklerle izah edip Arapça karşılıklarını vermektedir. (İbrahim, 2010, s. 57). Örneklerinde Sâib, Câmî, Hâfız ve Nevâî'nin şiirlerine çokça yer verir (İbrahim, 2010, s. 65).

Eldeki bilgiler çerçevesinde yukarıda bahsi geçen üç Ferîdî'den Üsküplü Ferîdî'nin ölüm tarihi itibarıyla Hâfız divanının mütercimi olması söz konusu değildir. Kehhâlzâde Ferîdî hakkında ise mevcut bilgi son derece yetersizdir. Asıl adı Mehmed Veliyyüddin Efendi olan ve 1672 yılında vefat eden Erzurumlu Ferîdî'nin Farsçayla olan münasebeti de göz önünde tutulduğunda, bu eserin mütercimi olması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca tezkirelerde 1700-1830 tarihleri arasında yaşamış Ferîdî adlı bir şaire rastlanamamış olması bizi bu ihtimal üzerinde düşündürmektedir. Ancak tezkirelerde ismi geçmeyen fakat 18. yüzyılda yaşamış bir Ferîdî'nin olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.

3. HÂFİZ DÎVÂNÎ'NİN MANZUM TERCÜMESİ

Ferîdî'nin yaptığı çeviri manzum bir çeviri olmasıyla diğerlerinden ayrılır. Eserin tam adı *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şirâzi li-Ferîdî*'dir. Tercümede şekil özelliklerine büyük oranda sadık kalınmaya çalışılmıştır. Eserde 573 gazel, 41 kıt'a, 69 rubâî, 6 mesnevî, 2 kasîde, 1 muhammes tercümesi bulunmaktadır. 5 gazel hariç şiirlerin tamamına yakını aynı vezinle tercüme edilmiştir. Kafiyesiz çevrilmiş gazeller olsa da, redif kullanılarak asıl metinle bir şekil benzerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Ferîdî, eserin üç yerinde mahlasını zikretmiştir. Tercümenin en başında dua niteliğinde şöyle bir beyit bulunmaktadır:

Elâ ey server-i 'uşşâk gönül kapuñda sâ'il hâ

Ferîdî derdmende himmet it gözi yaşın sil hâ [1b]

Bu beyit, ilk gazelin hemen üstünde vezin bilgisinden önce verilmiş, dolayısıyla tercüme metninden tamamen ayrılmıştır.

Bir mısram tercümesinde ise asıl metindeki *tenhâ* kelimesini tevriyeli bir biçimde “*ferîdî*” olarak çevirmiştir:

Ferîdîyi ferîdiye güre-ir [308b]

(Ki in **tenhâ** bedân tenhâ resâned)

Oysa mısram “Bu tenhâyı o tenhâya güre-ir¹¹” şeklinde çevrilmesi mümkündür ve vezne uygundur. Mütercim bu kavramı özellikle tercih etmiş olmalıdır.

Divandaki altıncı yani son mesnevinin en son beytinden sonra ise mütercim, söz konusu mesneviye kendi mahlasını zikrettiği bir beyit ilâve etmiştir:

Ḳoma maḥrûm ben Ferîdî bendeñi

Dermend ü ḥor u zâr-efgendeñi [321a]

Yukarıda aktarılan üç beyitten sadece sonuncusu metne ilâve özelliği taşımaktadır.

Metinde önemli noktalardan biri satır arası tercüme yolunun izlenmiş olmasıdır. Bu daha çok kutsal metinlerde tercih edilen bir yöntem olarak bilinmektedir (Stolze, 2013, s. 24).

Tercümede; *degülven* (14a), *gidiser-* (24a) gibi Eski Anadolu Türkçesine mahsus gramer özelliklerinin yanı sıra *-yor* ekinin işlek olarak kullanılması dikkat çekicidir. Söz konusu durum, daha önce değinilen, eserin yazılış tarihiyle ilgili belirsizliği güçlendirmektedir. *-yor* eki her ne kadar 18. yüzyılda yaygınlık kazanmış olsa da Necati Bey Divanı'nda (15. yy.) 1 kez, Bâkî'de (16. yy.) 1 kez, Ferîdî Veliyyüddün Mehmed'de (17. yy.) 4 kez, Hâfız mütercimi Ferîdî'de ise 100'ün üzerinde söz konusu eke rastlanmıştır. Nefî ise şiirlerinde *-yor* eki kullanmamıştır.¹² Ferîdî tercümesinde çok sık kullanılan *-iser*, *-ısar* ekine sadece Necati Bey'de üç kez rastlanmış¹³, *-ven* ekine ise yukarıda sözü edilen divanların hiçbirinde tesadüf edilmemiştir. Mütercimin 16. yüzyıl için bile çok eski bir gramer özelliği sayılabilecek *- iser*

¹¹güre-ir: Mütercim “*resânden*” fiilinin karşılığı olan “*irgürmek*” kelimesini vezin ve kafiye gereği olarak 3 yerde bu şekilde kullanmıştır.

¹²Bakî: “Güher-i câmi yitürdük bizi gam **öldüriyor**” (Bakî, 1994: 125) 1 kez

Necati: “**Öliyor** haste Necâfî kerem it bir sora gel” (Necati, 1992: 178) 1 kez

Ferîdî (Veliyyüddün): “Geçmez bu dem o mey-kedeci **almiyor** gazel” (İbrahim, 2010: 258) 4 kez

Ş. Galip: “Billâh **çekilmiyor** hele hiç geç-edâ nazar” (Galip, 2011: 399) 14 kez

¹³Necati: “Yine dil-hastelere vasl ile merhem geliser” (Necati: 75) 3 kez

ekini kullanmış olması vezinden kaynaklanan sebeplerle açıklanabilir. Diğer yandan eserin yazıldığı tarihle ilgili belirsizliği artırmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz *irgürmek* fiilinin birkaç kez *gür-irmek* şeklinde kullanılması dil sapması olarak adlandırılabilir. Bazı çeviri kuramcıları ise dilin doğasını zorlayan kullanımların dili zenginleştirebileceğini savunmaktadır.

Bazı mısralarla ilgili olarak derkenarda bulunan; “nüşha-i Sürûrî” (H.23a), “Sûdî’ye bakıla” “işbu beyt Sûdî şerhinde yokdur” (H.139b), “bu beyt Sûdî şerhinde olmamağla âhar şerhlere nazar oluna” (H.263b) gibi ibarelerden anlaşılacağı üzere, mütercim tercümesinde Sürûrî, Şem’î ve Sûdî’nin Hâfız şerhlerinden yararlanmışır. Bazı mısralar, bu şerhlerdeki yorumlara göre derkenarda yeniden tercüme edilmiştir. Aşağıdaki mısra Ferîdî tarafından iki farklı şekilde tercüme edilmiştir. Mısraın Farsçası şerhlerde ve Ferîdî’de aynıdır:

Ferîdî, Sûdî, Sürûrî, Şem’î:

Me-kün be-**nâme-siyâhî** melâmet men-i mest

Ferîdî tercümesi:

Melâmet itme **qara defter** ile ben mesti (H.30b)

Ferîdî derkenar:

nüşha-i Sûdî: Melâmet itme **günâhkârlıgı**la ben mesti H, N, B

Derkenarla metindeki çeviri farklılığı kaynak metinden değil, *nâme-siyâhî* tabirinin şerhlerdeki farklı yorumundan kaynaklanmaktadır. Metindeki *nâme-siyâhî* tabiri lafzî bir tercüme anlayışıyla “qara defter” olarak çevrilmiş, daha sonra Sûdî (I/171) ve Şem’î (58a) şerhindeki açıklamaya uygun bir şekilde derkenarda “günâhkârlık” kavramıyla ifade edilerek yeniden çevrilmiştir. Sürûrî şerhinde ise bu kavram *nâme-siyâhîlik* olarak çevrilmiştir.

Her üç nüshanın derkenarında “nüşha-i şânî” (H.14a) veya “nüşha” (H.14b) gibi ifadeler, tercümenin ulaşamadığımız farklı nüshaları olduğu anlamına gelebilir. Örneğin aşağıdaki mısraın iki farklı çevirisi, kaynak metinle ilgili bir nüsha farklılığından veya şerhlerdeki yorum farklılığından kaynaklanmamaktadır:

(Men ne-^hâhem kerd terk-i la^l-i yâr u câm-ı mey)

[metin] Ben leb-i yârı vü câm-ı mey **degülven terk ider** [H.14a]

[derkenar] nüşha-i şânî: **İstemem ben terk idem** câm-ı mey ü yâr dudağın

Mütercim derkenarda gelecek zaman kipi görevindeki “*h'âsten*” fiilini cümle içindeki görevinden bağımsız ele alarak lafzî bir tercümeyle “*istemek*” anlamıyla çevirmiştir. Mütercimin zaman zaman atıfta bulunduğu ve yararlandığı Hâfız şerhlerinde ise bu lafzî tercümeyle örtüşen bir ifade görülmemektedir:

“Ben la‘l-i yâri ve câm-ı meyi **terk ider degilim**” (Sûdî, 1857, s. I/81).

“Ben yârûñ la‘li ve câm-ı mey **terkin itmesem gerek**” (Sürûrî, t.y., s. 23b).

“Ben yârûñ lebini ve câm-ı meyi **terk itmeyiserim**” (Şem‘î, 1574, s. 25b).

Derkenardaki bu varyant, Hâfız Divânı’yla alakalı bir nüsha farklılığından kaynaklanmaz. Bu durum, Farsça söz dizimine mahsus bir zaman kipinin, lafzî bir tercümeyle Türkçeye aktarılmasından ibarettir. Yararlanılan şerhlerde de böyle bir tercüme söz konusu değildir. O hâlde burada nüsha-i şânî ifadesi, Ferîdî tercümesinin elimizde bulunmayan bir nüshasıyla ilgili olabilir. Diğer bir ihtimal ise mütercimin kendi yorumlarından kaynaklanan alternatif tercümelemleri derkenarda “nüsha-i şânî” veya “nüsha” ifadeleriyle sunmuş olabileceğidir.

Eserde iki beytin Farsça aslı yazıldığı hâlde tercüme kısmı boş bırakılmıştır (280a, 139b). Derkenarda, şiirdeki kimi kavramlarla ilgili açıklamalar bulunmaktadır (61b, 64a).

4. ÇEVİRİ İŞLEMLERİ VE KARARLARI

Tercümeyle ilgili yapılan tasnifler çoğunlukla ikili bir karakter göstermektedir. Genellikle birbiriyle çelişen çelişen kaynak metne bağlılık (fidelity) endişesi ile hedef dile uygunluk düşüncesi mütercimi bir tercih yapmaya, kararlar almaya zorlamaktadır. Akıcı bir metin oluşturma, okur kitlesince anlaşılma ve beğenilme gibi kaygılar, mütercime “kaynak metne sadakat”ten taviz vermeye yönelten temel faktörlerdendir. Birbiriyle çelişen bu iki motivasyon sonucunda; doğrudan(*direct*) / dolaylı(*indirect*), lafzî (*literal*) / serbest(*free*), kelimesi kelimesine (*word-for-word*) / anlama göre veya manen (*sense-for-sense*), biçimsel eş değerlilik (*formal equivalence*) / devingen eş değerlilik (*dynamic equivalence*), yabancılaştırma (*foreignization*) / yerelleştirme (*domestication*), aynen (*metaphrase*) / meâlen (*paraphrase*) gibi birbirine zıt kavramlarla adlandırılan çeviri anlayışları ortaya çıkmaktadır.

Ancak bu zıt kavramlarla tanımlanmasına rağmen ortaya çıkan çeviri tamamen bu iki uçtan biriyle sınırlı olmamakta, söz konusu iki kutup arasında bulunan ara tonları da içermektedir. Mütercim dilsel ve/veya kültürel zorunlulukların da etkisiyle çeviri esnasında bazen birbiriyle çelişir gibi görünen birtakım işlemler yapmakta, bu işlemleri ise mütercimin kararları belirlemektedir.

Vinay ve Darbelnet çeviri işlemlerini dolaylı ve doğrudan çeviri olmak üzere iki ana kısma ayırır. Doğrudan çeviri başlığında üç, dolaylı çeviri başlığı altında isedört çeviri işlemi yer almaktadır. Buna göre Vinay ve Darbelnet'in tespit ettiği toplam yedi çeviri işlemi şunlardır:

A) Doğrudan Çeviri: 1. Aktarma (Fr. *emprunt*; Ing. *borrowing*) 2. Taklit (Fr. ve Ing. *calque*) 3. Kelimesi kelimesine çeviri (Fr. *traduction litterale*; Ing. *literal translation*).

B) Dolaylı Çeviri: 1. Biçim veya kelime türü değiştirme (Fr. ve Ing. *transposition*): Dilbilgisel olarak farklı, anlamsal açıdan eş değer çeviri. 2. Bakış açısı değiştirme (*modulation*): Aynı gerçekliği farklı bir bakış açısıyla çevirme. 3. Eş değerlik (*equivalence*): Bir gerçekliğin içeriğini dil bilimsel benzerliklere başvurmadan betimleyen çeviri. 4. Uyarlama (*adaptation*) (Rifat, 2008, s. 242 – 246; Stolze, 2013, s. 83 – 87).

Bu tasnife büyük ölçüde sadık kalınmakla birlikte, Ferîdî tercümesinde karşılaşılan farklı bazı hususlar sebebiyle söz konusu çeviri işlemlerine bazı ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Ferîdî tercümesinde “uyarlama” olarak nitelendirilebilecek bir çeviri işlemine rastlanmamıştır. Buna karşın Kasshülke'nin bahsettiği “iletişimsel çeviri” (Stolze, 2013, s. 113) tipine uygun bir çeviri tutumu söz konusudur. Keza kaynak metinde yer alan ve Türkçede de aynı anlamda kullanılan bir kelimeyi; vezin, kafiyeye gibi hiçbir biçimsel veya dilsel zaruret olmamasına rağmen kullanmama, onun yerine eşanlamlı başka bir kelimeyi kullanma yönünde mütercimim ısrarı “özgünlük arayışı” olarak değerlendirilmiş ve listeye eklenmiştir.

4.1. Doğrudan Çeviri

Tercümede kaynak dildeki kavramların benzerlerinin ve dilsel yapıların hedef dile aktarılması veya benzerinin hedef dilde üretilmesidir. Doğrudan çeviride kaynak dildeki kelime hedef dile aynen aktarılır veya o dilde taklit yoluyla üretilir. Bu çeviri anlayışında kaynak dilin söz dizimini de taklit edilebilir ve bu hedef dilde kimi zaman yadırgatıcı ifadelerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilir.

4.1.1. Kelimesi Kelimesine Çeviri

Kelimesi kelimesine çeviri (*literal translation, lafzî*), kaynak dilin söz diziminin kopyalanmasıdır. Yani kaynak dilin cümle kurma ilke ve kurallarının hedef dilde taklit edilmesidir. Ferîdî tercümesinde kaynak dildeki yeterlilik kipi, gelecek zaman kipi, birleşik zamirler, birleşik fiiller ve edat gruplarının aktarılmasında kaynak dilin söz diziminin yer yer taklit edildiği görülmektedir.

Örneğin aşağıdaki örnekte “ne-mî-tevân best” (bağlanamaz) ifadesi “yok bağlamaçlık imkân” biçiminde çevrilmiştir:

این راه را نهایت صورت نمی توان بست

Bu yol şöña şûret **yok bağlamaçlık imkân** [42b]

Bu ifade kalıbındaki ögeler Farsça ifadedeki ögelerin tek tek Türkçeye aktarılmış hâlidir:

Hâfız	Ferîdî
ne (olumsuzluk eki)	yok
mî (şimdiki zaman ve geniş zaman)	—
tevân (yeterlilik)	imkân
best (<i>besten</i> fiili)	bağlamaçlık

Tercümedeki “şûret **bağlamaçlık imkân**[1] **yok**” şeklindeki söyleyiş biçiminde vezne uygun söyleme çabasının da etkili olduğu çok indî bir hüküm olmaz. Farsçadaki fiil cümlesi çeviride isim cümlesine dönüşmüş, dolayısıyla “-ne” olumsuzluk eki “yok” kelimesiyle karşılanmıştır. Yeterlilik kipi görevindeki “tevân” ise “imkân” kelimesiyle karşılanmış, “best” (bağlamak) fiili vezin zaruretiyle “bağlamaçlık” olarak Türkçeye aktarılmıştır. Kaynak metne şekil düzeyindeki bu sadakat sebebiyle fasîh (anlaşılır) ve selîs (akıcı) olmayan bir söyleyiş ortaya çıkmıştır. Sûdî ve Sürûrî şerhlerinde bu mısram tercümesi ise şöyledir:

“Bu râh-ı ‘ışkuñ nihâyetine şûret **bağlamak olmaz**, ya‘ni buña nihâyet ta‘yîn eylemek olmaz” (Sûdî, 1857, s. I/231). “Bu yola nihâyet şûretin **bağlamak olmaz**” (Sürûrî, t.y., s. 70b). Ferîdî'nin manzum tercümesi ile şârihlerin mensur tercümesinin söz diziminde belirgin bir farklılık görülmektedir.¹⁴

4.1.2. Aktarma

Aktarma (*borrowing*), kaynak dildeki bir kavram veya söz öbeğinin, lafız ve mânâ olarak hedef dile taşınmasıdır. Divan şiiri özelinde birçok kelime veya söz öbeğinin Türkçeye “aktarma” yoluyla taşındığı bilinmektedir. Bu sebeple “sûfî, rind, meyhâne, pîr-i mugân” gibi

¹⁴Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Divân-ı Hâfız*, s. 150-158

örnekler mütercim kararı ve çeviri işlemine dair hususi bir anlam ifade etmeyebilir. Bu sebeple divan şiirinin kelime kadrosu içinde yer almayan örnekler üzerinde durmak gerekir. Bunlar içerisinde en çarpıcı olanı Farsça çekimli fiillerin yüklem göreviyle Türkçe cümle yapısının içine yerleştirilmesidir. Aşağıdaki örnekte mütercim vezin zaruretiyle “gitti” fiilinin yerine kaynak metindeki Farsça “reft” fiilini yüklem göreviyle kullanmıştır:

Bir oğ ki dile ğamzeden urduñ ğaṭâen **reft**

Âyâ ne fikir ide yine re’y-i şavâbîñ [45a]

Bir diğer mısra da ise Farsça fiilin (ne-nihâd: bırakmadı, koymadı) kullanılmasının öncelikli sebebi kafiye olarak görünmektedir:

Meger ki lâle cihânuñ vefâsı yok bildi

Ölünce doğalı piyâle-i mey **ne-nihâd** [102a]¹⁵

4.1.3. Taklit

Taklit (*calque*), bir sözcüğün değil, bir sözcüğün kullanılış biçiminin hedef dile aktarılmasıdır. Örneğin Türkçede kullanılan bilim-kurgu sözcüğü science-fiction kelimesine taklittir (Rifat, 2008, s. 242-243).

Ferîdî tercümesinde birçok “taklit” örneğine rastlanmaktadır. Bunlar genellikle isim veya sıfat tamlaması ve birleşik isimlerden oluşmaktadır. Aşağıdaki mısra da “zebân-ı nâṭıka” tamlaması Farsça tamlama biçimi taklit edilerek “lisân-ı söyleyen” olarak çevrilmiştir:

زبان ناطقه در وصف شوق او لالست

Lisân-ı söyleyen ebkem sevisi vaşında [12b]

Tercümede “zebân-ı nâṭıka” tamlaması kullanılsaydı da vezin bozulmazdı. O hâlde vezin açısından bir zaruret olmadığına göre mütercim *aktarma* yapma imkânına sahipken *takliti* tercih etmiştir. Diğer yandan mısraın tercümesinde öğelerin dizilişi sebebiyle anlaşılma güçlüğü vardır. “-dır” ekinin tercümede kullanılmaması da yüklem konusunda bir belirsizliğe sebep olmuştur.

¹⁵Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Divân-ı Hâfiz*, s. 158-161

Yukarıdaki “zebân-ı nâtika – lisân-ı söyleyen” örneğinde de görüldüğü üzere aktarma yoluyla çevrilse daha kolay anlaşılabilir bazı kelimelerin de mütercim tarafından zaman zaman taklit yoluyla çevrilmesi bazen ilginç örnekler ortaya çıkarabilmektedir.¹⁶

4.2. Dolaylı Çeviri

Doğrudan çevirinin mümkün olmadığı durumlarda mütercim dolaylı çeviri yöntemine başvurur. Dolaylı çeviri; biçim veya kelime türü değiştirme, bakış açısı değiştirme ve eş değerlik işlemlerinden oluşur. Ayrıca Ferîdî çevirisi özelinde bu listeye iletişimsel çeviri ve özgünlük arayışı maddeleri de ilave edilmiştir.

4.2.1. Biçim Veya Kelime Türü Değiştirme

Biçim veya kelime türü değiştirme (*transposition*); kaynak dilde kullanılmış bir kelime türü yerine hedef dilde, bir başka kelime türünü kullanmaya denir. Örneğin mektup zarfının üstüne Türkçede yazılan “gönderen” (adlaşmış sıfat) yerine İngilizcede “from” (edat) kelimesini kullanmak böyledir (Rifat, 2008, s. 244).

Ferîdî tercümesinde dilsel sebeplerle veya vezin ve kafiye gibi şekille ilgili zorunluluklardan biçim veya kelime türünün değiştirildiği görülmektedir. Aşağıdaki mısradaki “*ez âfitâb-ı âlem-tâb*” terkihi “günden ol ki ‘âlem-tâb” şeklinde Türkçeye aktarılmıştır:

Pedîd ü zâhir olur **günden ol ki ‘âlem-tâb** [10b]

پدید میشود از آفتاب عالم تاب

Mütercimin, kafiye kurtarmak için dilin imkânlarını zorlayan bu çabası, fasîh ve selîs bir ifadeden verilmiş taviz olarak da görülebilir.¹⁷

4.2.2. Bakış Açısı Değiştirme

Bakış açısı değiştirme (*modulation*); “aynı dil gerçekliğinin bir başka bakış açısına yerleşilerek verilmesidir.” Vinay’e göre biçim veya kelime türü değiştirme dil düzeyinde gerçekleşirken, bakış açısı düşünce düzeyinde olur ve bildirinin derinliklerine inilir (Vinay 1968’den aktaran Rifat, 2008, s. 244) . Bakış açısı değiştirilmek suretiyle yapılan çeviri, biçim değiştirmeye de yol açabilir. Örneğin İngilizcedeki “Do not enter” (Girmeyiniz) ifadesinin Fransızcada “Sens Interdit” (Yasak istikamet) biçiminde ifade edilmesi bu duruma örnektir.

¹⁶bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Divân-ı Hâfız*, s. 161-163

¹⁷Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Divân-ı Hâfız*, s. 164-166

Aşağıdaki mısradaki “rûz-ı elest” tamlaması “öñ gün” kavramıyla Türkçeye aktarılmıştır. Günümüzde bilinen anlamı dışında “ilerüki, öndeki, mütekaddim” (Tulum, 2011, s. 1430) gibi anlamları olan “Öñ” kelimesi ve “gün” kelimeleriyle oluşturulan bu terkinin (öndeki gün), “rûz-i ezel” kavramının karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Rûz-i elest” (elest günü) ve “rûz-i ezel”¹⁸ kavramları “elest bezmi” olarak anılan aynı gerçekliğe işaret eder. Hâfız şerhlerinde ise “öñ gün” kavramına rastlanmamıştır (Sûdî, 1857, s. I/82; Sürûrî, t.y., s. 29a; 26a).

Meşhûr oldum ki kadeh-keşlik ile **öñ günden** [14a]

که به پیمانہ کشی شهره شدم روز الست

“rûz-ı elest” tabiri Türkçede ve divan şiiri geleneğinde bilinen bir kavramdır. Dolayısıyla bu değişikliğin dilsel veya kültürel bir zorunluluk sebebiyle yapıldığı söylenemez. Vezin açısından “rûz-ı elest” veya “rûz-ı ezel” denilmesi bir sorun oluşturmazdı. Bu alışılmadık ifade biçimi kafiyeyi korumak için yapılmış olmalıdır. Zira mütercim şiirin orijinalindeki “-est” kafiyesi yerine tercümede “-en” kafiyesini kullanmış ve bu durum kelime tercihinde belirleyici olmuştur. O hâlde bu ifadede ortaya çıkan “bakış açısı değiştirme” işleminin sebebi dilsel veya kültürel değil, şekille ilgilidir.

Aşağıdaki mısradaki da bakış açısı değiştirilmiştir:

Sitâre vüs‘ati vü yârânuñ ülfeti şükri [6a]

بشکر صحبت اصحاب و آشنایی بخت

Bahtın aşinalığı, yıldızın genişliği olarak tercüme edilmiştir. İkisiyle de ifade edilen, insanın talihinin yaver gitmesi, bahtının açık olmasıdır.¹⁹

4.2.3. Eşdeğerlik

Özellikle deyim ve atasözlerinin çevirisinde eşdeğerlik (*equivalence*) işleminden yararlanır. Eşdeğerlikte aynı duygunun farklı bir imajla ifade edilmesi hedeflenir (Munday, 2001, s. 58). Örneğin İngilizcedeki “*like a bull in a china shop*” (porselen dükkanında bir boğa gibi)

¹⁸ “Rûz-i ezel” tabiri birçok yerde elest bezmine atfen kullanılır: Örnek: “Biz’ isteyen kişi Hakk ile olsun / Rûz-i ezel ahdin ri‘âyet kılsın” (Hüdayi, 2005: 177).

¹⁹Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Divân-ı Hâfız*, s. 166-168

deyiminin Türkçeye “filin züccaciye dükkanına girmesi gibi” olarak çevrilmesi eş değer bir tercüme olacaktır.

Ferîdî tercümesinde “Türk” kavramı için kullanılan karşılıklar en dikkat çekici eş değerlik örnekleri arasında gösterilebilir. Türk kelimesinin tercümedeki karşılıkları arasında dil-ârâ, yâr, güzel, sevdiğüm; ak; civân; Yağma, Tatâr gibi kelime ve kavramlar sayılabilir.

Aşağıdaki beyitte “be-dest-i diğeri ber âmede” (diğeri eline (veya diğeri koluyla) kalkmış) deyimini Türkçede eş değer bir anlama sahip olduğunu düşündüğümüz “soluna kalkmış” deyimiyile karşılanmıştır. Yani mütercim, lafzı değil, iletideki anlamı esas almış ve hedef dildeki karşılığıyla çevirmiştir:

زبامداد بدست دگر برآمدهای

Şoluña kalkmışa beñzer şabâhdan geliñ [49a]

Mütercimin yaptığı bu işlem ‘deyiş kaydırma’dır. Deyiş kaydırma, orijinal metnin temel anlamsal muhtevasını hedef dil dizgesi (*system, manzûme*) içerisinde başka bir biçimde ifade etme çabasıdır. Mütercimin bu tür durumlarda bağımsız davranma hakkı vardır. Söz konusu kaydırmalar mütercimin “yapıtı ‘değiştirmek’ istemesinden değil, ona olabildiğince bağlı kalarak yeniden yaratmaya çalışması, örgensel bir bütün olarak, [yapıtı] bütünlüğü içinde kavramaya çalışmasındandır” (Popoviç, 2008, s. 88).²⁰

4.2.4. İletişimsel Çeviri

Kasshülke'nin çeviri tasnifinde yer alan “iletişimsel çeviri” (*communicative translation*), yazar ile okur arasındaki iletişimin oldukça önemsendiği bir çeviri anlayışıdır. Bu, okuru metne yaklaştıran değil, metni okura doğru götüren bir anlayıştır. Kaynak dildeki metni çözen mütercim, aynı metni hedef dilde yeniden kurmakla yetinmeyip, metne mahsus örtük ifadeleri, mecaz ve istiareleri, muhtemelen “doğru anlaşılması” kaygısıyla, hedef dilde daha açık ifade etme yoluna gider. Sözcüğe bağlı çeviride görülebilen muğlak ve çok anlamlı ifadelerin kullanımından özellikle kaçınılır (Stolze, 2013, s. 113).

Farsça dilbilgisi kurallarına uygun ifade biçiminin yani lafzî bir tercümenin yer yer görüldüğü Ferîdî tercümesinde bazı istiarelerin ortadan kaldırılarak (nergis – göz) mecazsız bir şekilde ifade edilmesi dikkat çekicidir. Bu yönüyle iletişimsel bir çeviri özelliği gösterdiği

²⁰Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Divân-ı Hâfız*, s. 168-183

söylenbilir. Mütercim, bunu yaparken adeta bir şârih edasıyla hedef kitlenin metni doğru anlaması görevini yüklenmiş gibidir.

Aşağıdaki mısradaki Hâfız, gönlün ateş üstünde kebab gibi döndüğünü söylerken, tercümede bu ateşe “ayrılık” vasfı yüklenmiştir:

دل رقص کُنان بر سر آتش چو کبابست

(Gönül, ateş üstünde dönerek, kebab gibidir.)

Fürkat ateşinde dönerek dil çü kebâbdır [25a]

Kaynak metindeki “ber ser-i âteş” (ateşin üstünde, ateşte) ifadesi tercümede “fürkat ateşinde” olarak hedef dile aktarılmıştır. Mütercim, ateş üstünde kebab gibi dönerek yanan gönül imgesine bir yorum katarak söz konusu ateşi “ayrılık ateşi” olarak tanımlamış ve kaynak metindeki somutlaştırmayı ayrılık duygusuyla ilişkilendirmiştir. Sûdî şerhinde de “âteş” kelimesinin benzer şekilde “hicrân ateşi” olarak yorumlandığı görülmektedir: “Maḥşûl-i beyit: Ey gönül yalgındırıcı şem’ senüñ gönül beziyici rûyuñsuz gönül ateş üzre raḫş idegendir, kebâb gibi. Ya’ni senüñ rûyuñ firâḫından gönül **hicrân âteşi** üzerinde raḫḫâşdır, kebâb gibi” (Sûdî, 1857, s. I/136).²¹

4.2.5. Özgünlük Arayışı

Türkçede bilinen kimi kelimelerin, aynı vezinde olan farklı kelimelerle tercüme edilmesi de bu mütercimin zaman zaman uyguladığı “kelimesi kelimesine çeviri” anlayışıyla çelişen bir durumdur (genc – kenz; kıssa – fıkra; pîr – şeyh gibi). Bu tutum tercümede bir tür özgünlük arayışı olarak değerlendirilebilir.

Örneğin Farsça metinde geçen “mest” [61b] kelimesi Türk divan şiiri geleneğinde yerleşmiş bir kavram olmasına rağmen mütercimin bunu kullanmaktan imtina ederek aynı vezindeki “rind” kelimesini tercih edebilmektedir:

دختر مست چنين کين همه مستوری کرد

Böyle **rind** kız ki nihânlık bu kadar ân etdi [61b]

Hatta hece değeri aynı olan, dolayısıyla vezin gereği olmadığı hâlde tercih edilen “rind” kelimesi, orijinal metindeki “mest” kelimesiyle anlamdaş olmayıp sadece yakın anlamlıdır.

²¹Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız*, s. 183-189

Nitekim Sûdî (318), Sürûrî (96b) ve Şem'î, (118a) şerhlerinin açıklama ve mensur tercümesinde “rind” kelimesi kullanılmamıştır.

Veznî aynı olduğu hâlde kaynak dildeki kelimedenden farklı bir kelimeyi kullandığı durumlar mütercim için bilinçli bir tercihi göstermektedir.²²

SONUÇ

Hâfız Dîvânı'nın manzum tercümesi söz varlığı, söz dizimi, yeni kavramlar üretmesi, arkaik kelimeler ve gramer özelliklerinden yararlanması, veznin gerektirdiği durumlarda kelimelerin halk dilindeki telâffuzlarından yararlanması gibi birçok farklı özellikler barındırmaktadır. Ayrıca tercümede izlenen yolların çeşitliliğinin ve dilin farklı imkânlarının yoklanmasının tespiti açısından da zengin bir malzeme sunmaktadır.

Tercüme; söz dizimi ve kavram düzeyinde lâfzî olmanın yanı sıra yorumlayıcı ve nispeten serbest çeviri özellikleri de göstermektedir. Mütercim mehcûr ve garîb kelimelere yer verebilmektedir. Bunlar bazen vezin ve kafiye gibi zorunluluklardan kaynaklanabildiği gibi tercihin söz konusu olduğu örnekler de vardır. Birbiriyle çelişen lafzî ve serbest çeviri özelliklerinin bir arada bulunması; çeviri sürecinin karmaşıklığını ve “yöntem” gibi katı ve sabit bir kavramla sınırlandırılmayacağını göstermektedir. Başka bir deyişle çeviri; esnek ve devingen bir süreçtir.

Tercümede yer yer söz dizimi ve kavram düzeyinde kelimesi kelimesine bir çevirinin benimsenmiş olması, Farsça kelimeler ve onların karşılığı olan kelimelerin birbiriyle eşleşecek şekilde numaralandırılmış olması eserin dil öğretimi amacıyla yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Bu manzum çeviri, vezin ve kısmen kafiye sayesinde şiirden beklenen ahenk unsurunu karşılarsa da fesahat (anlaşılabilirlik) ve selaset (akıcılık) yönünden eksiklikleri sebebiyle estetik bir yeterliliğe tam olarak kavuşamamıştır. Kezâ lafız ve mânâ sanatları yönünden tercüme kayıplarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bunu mütercimin başarısızlığından ziyade şiir çevirisinin doğasıyla, hatta “şiirin çevrilmezliği” ile ilişkilendirmek gerekir. Nitekim dil unsurunun bizatihî kendisinin ön planda olduğu; lafız, mânâ ve form arasındaki uyumun zirvede olduğu şiirleri çevirmek yerine onlara nazîre yazmak, benzer yeni bir şiir yazmak belki bu yüzden daha çok tercih edilmiştir. Keza olay merkezli eserler olan mesnevî türündeki

²²Başka örnekler için bkz. Yakut, E. (2019). *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız*, s. 189-192

metinler ise hem muhteva hem de kafiye yapısı bakımından çeviriye daha müsait edebî ürünler olarak nitelenebilir.

Bu yönüyle mütercim, imkânsızın peşine düşmüştür ve yapı(a)mayı yapımak arzusundadır. Ferîdî'nin yaptığı manzum tercüme; Hâfız gibi bir söz ustasının kurduğu muhteşem şiir iklimini başka bir dilde yeniden aynı güzellikte inşa etmenin bütün zorluklarını göze alarak yapılmış cesur bir atılımdır ve zahmetli bir çabanın ürünüdür. Söz konusu eser, çeviri sürecinin kendine mahsus sorunlarını ve mütercimin bu problemlerle başa çıkmada izlediği yolları gözlemlemek için bir laboratuvar işlevi görebilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Amîd, H. (1389). *Ferheng-i Fârisî-i Amîd* (1. bs). İntişârât-ı Râh-ı Rüşd.
- Arı, O. S. (2016). *Mehmed Vehbi Konevi'nin Hafız Divanı Şerhi'nde tasavvufî unsurlar* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi SBE.
- Atalay, M. (1394/2015). Te'sîr-i Hâfız Ber Şâirân-ı Türk (Nazîregûyihâ). *Hemâyiş-i Beynelmileli-yi Hâce Şemsüddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî Mecmûa-i Makâlehâ* (s. 25-33). içinde Tahran: Dânişgâh-ı Âzâd-ı İslâmî.
- Bâkî. (1994). *Bâkî Dîvânı*. (S. Küçük, Dü.) Ankara: TDK.
- Bey, S. (2000). *Sehi Bey Tezkiresi*. (M. İsen, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çelebi, Â. (1994). *Aşık Çelebi Tezkiresi*. (F. Kılıç, Dü.) Ankara: Ankara Gazi Üniv. SBE.
- Çelik, A. F. (1998). *Sürûri'nin Hâfız Dîvânı Şerhi'nin incelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Fâizî, K. (t.y.). *Zübdetü'l-Eşâr*. İstanbul: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı B.0011.
- Ferîdî. (1800). *Dîvân-ı Hâfız Tercüme-i Manzûmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T3032.
- Ferîdî. (1800). *Tercüme-i Dîvân-ı Hazret-i Hâfız-ı Şîrâzî Li-Ferîdî* (Müst. İlhâmî?). İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa 992.
- Ferîdî. (1830). *Dîvân-ı Hâfız Tercüme-i Manzûmesi* (Müst. Nasûh B. Sâlih İzmîrî). İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5673.
- Ferîdî. (2019). *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız* (Cilt I). (E. Yakut, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Gâlib, Ş. (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. (N. Okçu, Dü.) Ankara: TDVY.
- Gölpınarlı, A. (2011). *Hâfız tercümesi*. İstanbul: İş Bankası Yay.
- Hüdayi, A. M. (2005). *Divan-ı İlahiyat*. (M. Tatçı, & M. Yıldız, Dü) İstanbul : Sahafklar Kitap Sarayı.

- İbrahim, M. A. (2010). *Ferîdî ve divanı*. Ankara: Gazi Üniv. SBE.
- Kanar, M. (2011). *Hâfız Dîvânı tercümesi* (Cilt I). İstanbul: Ayrıntı.
- Karavelioğlu, M. (2005). *On altıncı yüzyıl şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divanı'nın edisyon kritiği ve incelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Kartal, A. (2006). Türk'ün Hâfız sevgisi yahut hâfız Türke ne anlatır. *Türk Edebiyatı*(392), 28-33.
- Kaya, İ. (2008). *Şerh-i Divan-ı Hâfız (Sudi): Kelimeler, Remizler, Kavramlar*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Kırlangıç, H. (2013). *Hâfız dîvânı tercümesi*. İstanbul: kapı.
- Köprülü, F. (1966). *Edebiyat araştırmaları I*. Ankara: TTK.
- Latîfî. (2000). *Tezkiretü'ş-Şuarâ Ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. (R. Canım, Dü.) Ankara: TTK Yayınları.
- Mucib. (2002). *Tezkire-i mucib*. (K. Altun, Dü.) Ankara: AKMB Yayınları.
- Necati. (1992). *Necatî Beg divanı*. (A. N. Tarlan, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nefî. (1993). *Nefî Divanı*. (M. Akkuş, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Olgun, İ. (1978). Türkçe Sadi ve hâfız çevirileri. *Türk Dili Çeviri Sorunları Özel Sayısı*(322), 117-126.
- Öztürk, Ş. (2010). Şem'î. *DİA* (Cilt XXXVIII, s. 503-504). İstanbul: İsam Yayınları.
- Popoviç, A. (2008). Çeviri çözümlemesinde “deyiş kaydırma” kavramı. M. Rifat içinde, *Çeviri Seçkisi II* (Y. Salman, Çev., s. 87-92). İstanbul: Sel Yayınları.
- Rifat, M. (2008). Göstergibilim açısından çeviri etkinliği, çeviri kuramı ve çeviri kuramının kuramı. M. Rifat içinde, *Çeviri Seçkisi I* (s. 240-252). İstanbul: Sel Yayınları.
- Safayi. (2005). *Tezkire-i Safayi*. (P. Çapan, Dü.) Ankara: AKMB Yayınları.
- Stolze, S. (2013). *Çeviri kuramları*. (E. Durukan, Çev.) İstanbul: Değişim Yayınları.
- Sûdî, B. (1857). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.
- Süreyya, M. (1893). *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.
- Sürûrî. (t.y.). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*. İstanbul: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı K.524.
- Şafak, T. (2012). Cevrî Çelebî'ye nispet edilen Hâfız-ı Şîrâzî Gazeli şerhi. *Mukaddime*(6), 51-69.
- Şafak, T. (2021). Hâfız Divanı'nın yeni bir tercümesi münasebetiyle. *Hece Dergisi*, 291, 124-127.
- Şem'î. (1574). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî* (Hatt-ı Şârih). İ.B.B. Atatürk Kitaplığı B.68.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl türkçesi ve söz varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nâilî* (Cilt I). Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Ünver, İ. (1985). Şem'î Şemullah. *Türk Dili*, XLIX(397), 38-43.

Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (2004). A Methodology For Translation. L. Venuti içinde, *The Translation Studies Reader* (J. Sager, & M. Hamel, Çev., s. 84-93). London: Taylor & Francis e-Library.

Yakut, E. (2015). *Ferîdî'nin manzum hâfız dîvânı tercümesi (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

Ferîdî. (2019). *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız: C. I* (E. Yakut, Ed.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Yazıcı, T. (1997). Hâfız-ı Şîrâzî. *DİA* (Cilt XV, s. 103-106). İstanbul: TDVY.